

pedagog på piedestal

ANALISA

DIALOG

Social Jämlikhet

b c

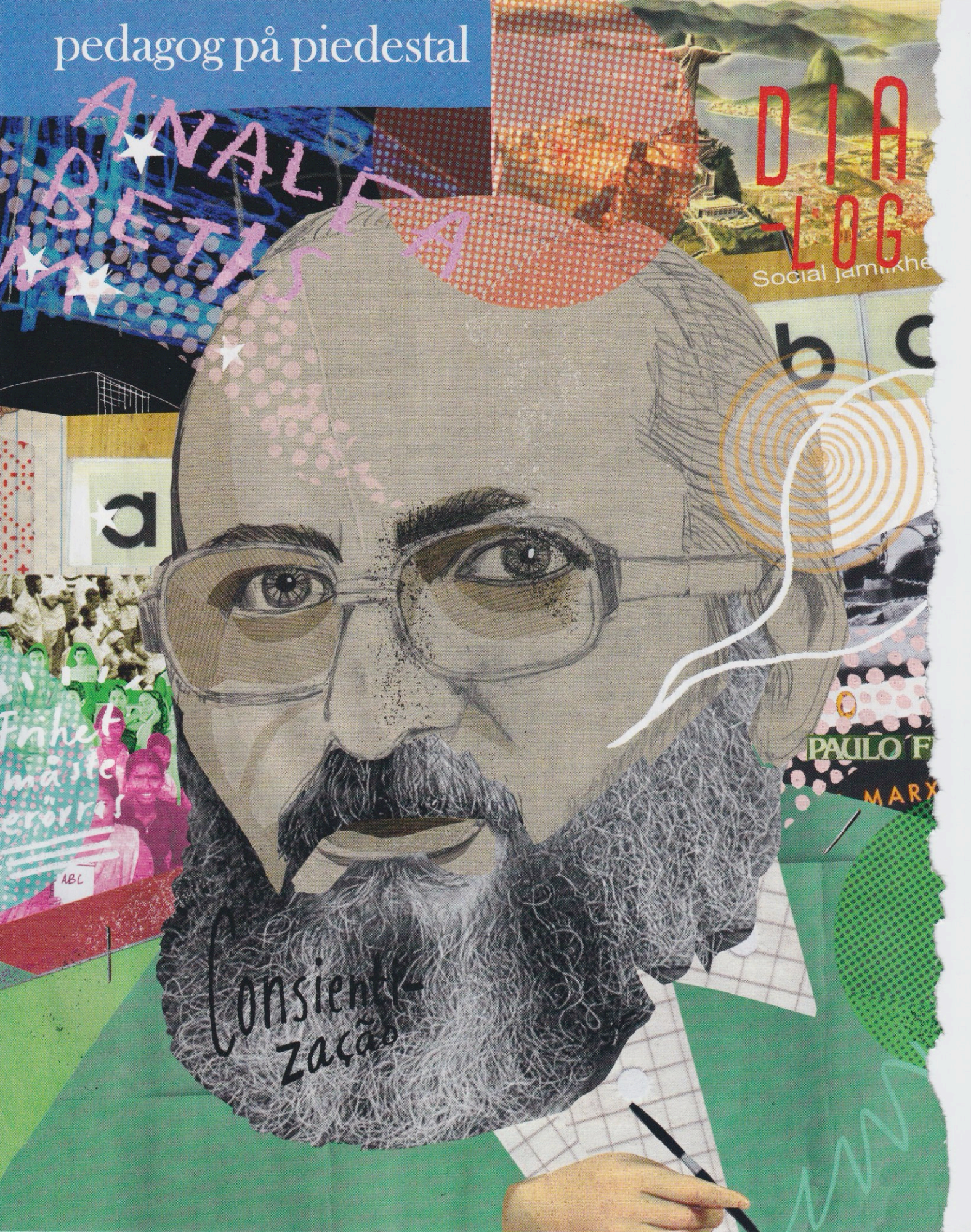
a

Friskhet
måste
erövas

ABL

PAULO F
MARX

Consient-
zação

De fattigas pedagog.

Utbildning måste matchas med politisk medvetenhet, menade Paulo Freire. Hans tankar kan få ny relevans i tider av ökad ojämlikhet, när allt fler analfabeter flyr eller flyttar till Sverige. Men referenserna till marxistiska ikoner avskräcker.

TEXT Katarina Björvall BILD Pia Koskela

DEN BRASILIANSKE PEDAGOGEN Paulo Freire var den radikala 70-talsvänsterns skolpolitiska stjärna. Hans pedagogik för förtryckta – också titeln på hans mest lästa bok – fick stort genomslag, framför allt i det som då kallades tredje världen men också i väst. I dag har hans böcker rensats ur hyllorna, men jag hittar dem till slut på Stockholms universitetsbibliotek, fulla med understrykningar och oläsliga anteckningar. De repade omslagen visar en porträttbild av författaren med stålbågade glasögon kring en blick full av allvar och ett yvigt skägg runt en halvöppen mun, beredd att tala.

Vad skulle han säga om Sverige i dag, med minskad likvärdighet mellan skolor, med allt fler elever som går ut nian utan att riktigt kunna läsa och skriva och allt fler vuxna som inte har gått i skolan? Det finns såväl djupa klyftor mellan olika grupper som ett nytt behov av alfabetisering. Paulo Freire tycks ha fått en förnyad aktualitet.

Paulo Freire föddes 1921 i Recife på Brasiliens Atlantkust, en storstad dit många fattiga lantarbetare sökte sig på flykt undan ett feodalt system kontrollerat av rika godsägare. Det var hans föräldrar – pappan armésergeant och mamman sömerska – som med sina godnattsagor öppnade bokstävernas värld för honom. Snart började han själv skriva; hans svarta tavla var marken under mangoträden utanför huset där han

pedagog på piedestal

↳ bodde och hans krita var frukternas kärnor, skriver hans medarbetare Moacir Gadotti i en biografi.

När Paulo Freire var tretton år dog hans far och familjen kastades ner i 1930-talets fattigdom. ”Jag försökte läsa och koncentrera mig i klassrummet, men jag förstod ingenting, för jag var så hungrig”, har han berättat. Medelklasspojken hittade nya vänner bland de fattiga killarna som spelade fotboll med ett nystan av ihoptvinnade gamla strumpor. Han fick en blick för social ojämlikhet.

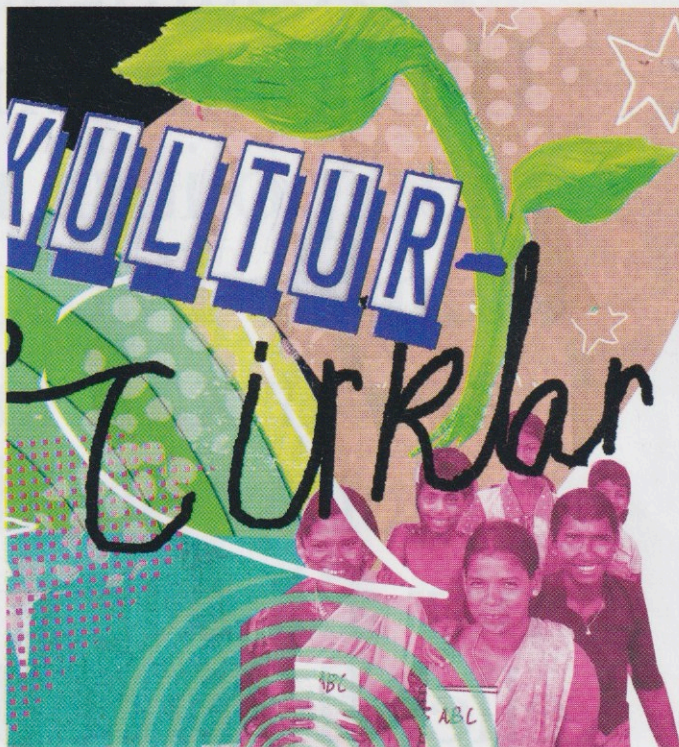
Trots att han redan på gymnasiet hade börjat undervisa vid sidan av sina studier tog Freire under 1940-talet en examen i juridik och studerade dessutom filosofi, språkpsykologi och fenomenologi. Han fick anställning som tjänsteman på först ett regionalt och sedan ett federalt utbildningsorgan – en byråkrati som skulle visa sig ge utrymme för hans dynamik.

Minst hälften av Brasiliens vuxna befolkning var vid denna tid analfabeter. I ett land där bara de läs- och skrivkunniga hade rösträtt skapade denna lag ett gigantiskt demokratiskt underskott, något Freire tog itu med genom att fokusera på alfabetisering. Samtidigt knöts han till universitetet i Recife och kunde teoretisera sina insikter. Han studerade Marx och andra samhällskritiska tänkare som Erich Fromm, Franz Fanon, Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Herbert Marcuse, Antonio Gramsci, Agnes Heller och Simone Weill. Få av dem var pedagoger – den pedagogiska teorin fick Freire själv skapa.

LIKSOM PRAKTIKEN. I eftersatta byar och bostadsområden byggde Freire under 50-talet upp så kallade kulturcirklar, ungefär motsvarande skolklasser för vuxna. De leddes av en lärare, kallad samordnare (eller lärar-elev för att betona jämlikheten) som började sitt arbete med att kartlägga kommunikationen, ja gärna hela vardagslivet, i området. Därpå valde han eller hon ut ett antal så kallade generativa ord som skulle utgöra undervisningens bas. Orden – på portugisiska ursprungligen 17 stycken – skulle vara vanliga, betydelsefulla för deltagarna och rymma ett brett spektrum av fonetisk komplexitet. Tillsammans med foton eller teckningar ur deltagarnas vardagsliv skulle orden också användas för att öppna perspektivet som en solfjäder mot analys av regionala eller nationella problem.

Ett exempel på ett ord var *tijolo*, tegelsten. Ordet valdes ut för att huvudstaden Brasília vid den tiden var en gigantisk byggarbetsplats, för att det är enkelt att skriva och för att dess tre stavelser representerar tre olika fonetiska familjer (ta-te-ti-to-tu, ja-je-ji-jo-ju och la-le-li-lo-lu).

Undervisningen byggde på dialog kring orden och bilderna. Effekten var kraftfull. Freire berättar att en deltagare

redan under den första kvällen kunde skapa nya ord och till och med en mening: ”tu já le”, ”du läser redan”.

Ryktet om metodens effektivitet nådde landets utbildningsminister, som kallade Freire till Brasília för att be honom ansvara för en nationell alfabetiseringskampanj. Målet var att fem miljoner vuxna skulle lära sig läsa och skriva och samtidigt väckas till ett politiskt medvetande. Programmet presenterades i januari 1964 – men stoppades bara tre månader senare då en militärjunta tog makten. Freire fängslades i tre månader och flydde sedan landet.

Under 15 års exil i Chile, USA och Schweiz kunde han utveckla sin pedagogik genom arbete bland annat för FN:s utbildningsorgan Unesco och Kyrkornas världsråd. Hans största mission var att skapa fungerande utbildningssystem i nyblivna självständiga stater som Kap Verde, Angola, Guinea Bissau och Sao Tomé och Príncipe.

När Brasilien 1979 utfärdade amnestier för regimkritiker kunde Freire återvända. Han bosatte sig i landets största stad São Paulo. En period gav han sig in i den lokala politiken och reformerade som utbildningsansvarig stadens skolor med de lågutbildades barn i fokus.

Ett hårt slag för Freire var hans hustru Elza Maia Costa de Oliveiras död 1986. Hon var mor till deras fem barn och, i egenskap av sitt yrke som lärare, också hans intellektuella partner. Han hämtade sig från hennes bortgång först genom en sent utblommande kärlek till barndomsvännen Ana Maria

Araújo som blev hans andra hustru. I en ny intellektuell allians med henne kunde han fortsätta att vara aktiv fram till sin död 1997.

FREIRES FOKUS PÅ lågutbildade vuxna kom att påverka många teoretiska ämnen över hela världen – psykologi, antropologi, sociologi och socialt arbete, men även medicin och konst. Hans bok *Pedagogik för förtryckta* är översatt till ett stort antal språk. Den lästes av många i Sverige på 1970- och 80-talen, både på lärarhögskolorna och i bredare sammanhang, och dess teorier påverkar fortfarande framför allt alfabetiseringsundervisningen, berättar litteracitetsforskaren Qarin Franker vid Göteborgs universitet.

Boken rymmer på endast fyra kapitel många av kärnorna i Freires tänkande. En sådan kärna är den problemformulerande metoden, som ställs i kontrast till den traditionella så kallade bankundervisningen. Medan bankundervisning är lika med korvstopppning – att läraren proppar eleverna fulla med stoff som saknar relevans för deras verklighet – så utgår den problemformulerande metoden från ett annat av Freires kärnbegrepp: conscientização, på svenska lite klumpigt uttryckt medvetandegörande. Detta är den kritiska dialogprocessen där social ojämlikhet och politiska motsägelser avslöjas. I en nästa fas, när de förtryckta har lärt sig läsa och skriva och nått ett socialt och politiskt medvetande, utvidgas pedagogiken till alla invånare i ett land. För enligt Freire är även förtryckarna offer: "Ingen kan vara verkligt mänsklig, medan han förhindrar andra från att vara det."

Befriande pedagogik måste alltid omfatta såväl reflektion som aktivism. "Det finns inget verkligt ord, som inte samtidigt är praxis", skriver Freire – i en av de många abstrakta oneliners som han, till synes utan att inse det paradoxala, staplar på varandra utan särskilt mycket praktisk fördjupning.

Freires böcker har ett cirklande upplägg som teologen Sten Rodhe har beskrivit i inledningen till *Pedagogik för förtryckta*: "Avsikten är väl, och det blir också effekten, att snurrandet i Freires tankegångar leder till ett allt djupare borrhande i ämnet." Freire skriver själv att han vill att hans texter ska ifrågasättas och leda till djupare utforskning.

I ett försök att följa Freires uppmaning kan man fråga sig: Är det möjligt för dagens svenska skola att vara befriande? Frågan är komplex. "Frihet är inget man får, den måste erövas", skriver Freire själv, och i så fall är frihet inget eleverna kan få av skolan. Men den pedagogik han ser framför sig utspelas i ständig dialog mellan elever, lärare och omvärld. Ett belysande dilemma är de lågutbildade lantarbetarnas fixering vid högre lön och deras svårigheter att motivera sig att utforska grundläggande maktstrukturer – på motsvarande

sätt som, tänker jag, dagens svenska skolelever är fokuserade på högre betyg men inte lika gärna vill "lära för livet". Lösningen ligger enligt Freire i en syntes: lärarna ska bekräfta deltagarnas krav, men samtidigt arbeta med dem för att avslöja hur just detta begränsade krav kan vara en del av problemet. Lönen som blir opium för folket – eller betygsfokus som ställer sig i vägen för det fördjupade lärandet.

Om en befriande pedagogik alltså är möjlig så är nästa fråga om den är önskvärd. Ska utbildning tämja eller befria? I dagens svenska skoldebatt ställs det återkommande krav på tämjande åtgärder: tidigare betyg, tydligare ordningsregler, mer kännbara konsekvenser för den elev som inte fogar sig. Samtidigt är utbildning som en väg till frihet, som Rodhe skriver, en av den västerländska humanismens käraste idéer ända sedan antikens Grekland. Och ett grunduppdrag för den svenska skolan är att befria eleverna från det sociala arvet. Den funktionen bör växa i betydelse när ojämlikheten ökar.

Något som också ger Freire ny relevans i Sverige i dag är att allt fler analfabeter flyr eller flyttar hit. Jag intervjuade en av dem, en kvinna från Tunisien som hade gått bara ett år i skolan. Om sin situation som analfabet sade hon: "Det är klart att det ger en känsla av maktlöshet, av saknad. Man är inte helt som en vanlig människa." Av det skälet räcker det inte med bara alfabetisering; en pedagogik med maktperspektiv kan behövas.

Freire är naturligtvis kontroversiell; de många referenserna till marxistiska ikoner avskräcker. Och hans avtryck är inte lätt att spåra i dag, men utanför min lokala simhall i Stockholmsförorten Västertorp sitter han skulpterad av konstnären Pye Engström tillsammans med sex andra samhällskritiker ur 1900-talshistorien. I raden finns den kinesiske ledaren Mao Zedong, vilket är ett skäl till att det har rests krav på att skulpturen ska tas bort. Men än sitter Freire där, redo att ta ett nybadat barn i knäet. Eller att möta en vuxen i en tänkt dialog.

Katarina Bjärvall är frilansjournalist
pedagogiska.magasin@lararforbundet.se

Tidigare pedagogporträtt, av Ellen Key, Lev Vygotskij, N F S Grundtvig och Maria Montessori finns att läsa på www.pedagogiskamagasinet.se, sök på "pedagog på piedestal".

ATT LÄSA

Ana Maria Araújo och Donald Macedo *The Paulo Freire Reader*, Continuum 1998

Paulo Freire *Kulturell kamp för frihet*, Gummessons 1974

Paulo Freire *Pedagogik för förtryckta*, Gummessons 1970

Paulo Freire *Pedagogik i utveckling*, Gummessons 1976

Paulo Freire *Utbildning för befrielse*, Gummessons 1973

Moacir Gadotti *Reading Paulo Freire*, State University of New York Press 1994